



Fecr Yayınları: 669

HUKUKUN ÇIKMAZLARINA ÇÖZÜM YOLU
İSTİHSÂN

-İmam Cessâs Özelinde-

Murat KARABULUT

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Nisan 2023

ISBN: 978-625-6436-13-8

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

HUKUKUN ÇIKMAZLARINA ÇÖZÜM YOLU

İSTİHSÂN

(İmam Cessâs Özelinde)

Murat KARABULUT

Ankara 2023

Murat KARABULUT

Yazar, Elazığ'da doğdu. (1996) Lisans öğrenimini Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. (2018) Lise yıllarından itibaren geleneksel medrese ilimleri tahsil etti. (2011-2018) İmam-Hatip olarak göreve başladı. (2018) Daha sonra Diyanet Akademisi Konya Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezine kursiyer olarak yerleşti. (2020) Yüksek Lisansını İnönü Üniversitesi'nde İslam Hukuku alanında "Cessâs'ın İstihsân Anlayışı ve Fürû Fıkha Tatbiki" adlı teziyle tamamladı. (2022) Aynı yıl başladığı Necmettin Erbakan Üniversitesi İslam Hukuku Doktora programına devam etmektedir. Evli olan yazar, iyi derecede Arapça bilmekte ve hâlihazırda Dini Yüksek İhtisas Merkezindeki öğrenimine devam etmektedir.

TAKRİZ

Bize İslam ile hidayet (kurtuluş/başarı) yolunu gösteren Allah'a hamd ve dinin fikhını öğreten Allah Resûlü Hz. Muhammed'e (sav) ve onun ehl-i beytine ve ashabına salat ve selam olsun.

İslâmî ilimlerin merkezinde olan *fıkıh ilmi* bize nasları doğru anlamayı ve metodolojik düşünmeyi öğretmesi ve sistem kurma yeteneği kazandırması açısından önemli bir disiplindir. Bunları bize düzenli ve kategorik olarak aktaran müçtehit imamların metodolojileri de *fıkıh usulü* çalışmaları ile toplanmıştır. Usul konusundaki bilgileri (bize ulaşması açısından) ilk defa yazıya geçirip aktaran İmam Şafi'dir (ö. 204). Dönemindeki tartışmaları da kapsayan *er-Risâle* adlı eseri bazılarına göre bir hadis savunması olduğu ileri sürülse de fıkıh usulünün birçok konusunu içermesi açısından önemli bir eserdir. Öte yandan fıkıh usulünün bütün konularını kapsaması yönüyle bu disiplinin zirvesine çıkan, ilgili konulardaki sorulara tek tek cevap vererek bir beyin fırtınası ve düşünce sistemi oluşturan, ayrıca kendisinden sonraki bütün çalışmalara kaynaklık eden ilk usul kitabı İmam Cessâs'ın (ö. 370) *el-Fusûl fi'l-Usûl* isimli eseridir. Bu çalışma ilahiyat ilimlerinde çalışan her kişinin okuması ve araştırması gereken bir kitaptır. İbaresini ve anlaşılması biraz zor olduğu için bir üstad ile müzakere ve mütalaa edilmesi de tavsiye edilir.

İmam Cessâs'ın *el-Fusûl* adlı eserindeki en önemli usul konularından birisi de istihsândır. İstihsan, naslar ve aklî istidlallerle tespit edilen asıllardan/kıyastan (temel ilkelere) nas ve zaruret gibi sebeplerle çıkıp; sıra dışı/istisnâî hüküm vermektir. Sıra dışı (kıyas dışı) bir hüküm olması sebebiyle yalnızca bu konu ile sınırlıdır, başkasına ölçü (makisün aleyh) olamaz ve bu hükme kıyas edilemez.

İstihsan ile içtihat etmek müçtehit fakihlerin işidir. Çünkü onlar fıkıhı ve sistemi çok iyi bilmektedirler. Hukukun tıkanıdığı yerde bu şekilde sıra dışı hüküm vermek aslında bütün hukuk sistemlerinde vardır. İslam hukuk tarihinde de istihsân sadece Hanefiler değil, Mâlikîler ve Hanbelîlerin de içinde bulunduğu cumhur ulema tarafından kabul edilmiş ve uygulanmış metodolojik bir delildir. İmam Şafî'nin istihsân deliline karşı çıkması ise bu delilin, müçtehit/fakih olmayanlar tarafından istismar edilmesi endişesinden olabilir. Ama daha sonra İmam Gazzâlî (ö. 505) gibi Şafîî âlimleri istihsânın meşru delillerle yapılması durumunda kabul edilebileceğini ifade etmektedir. (bk. *el-Müstasfâ*, istihsânın üçüncü mânası/teveli)

Diyanet Akademisi Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezinden öğrencim; genç ilim adamı Murat Karabulut Bey'in yüksek lisans tezi olan *Hukukun Çıkmazlarına Çözüm Yolu: İSTİHSÂN (İmam Cessâs Özelinde)* konulu çalışmasının kitap formatında hazırlanması ve daha geniş kesimler tarafından okunmasının sadece Müslümanlar için değil, tüm insanlık için faydalı olacağını düşünüyorum. Bu çalışma ile hem istihsân delili üzerinde daha kapsamlı düşünülmesi hem de ilk usûl kitaplarından olan *el-Fusûl* başta olmak üzere Cessâs'ın diğer eserlerinin yeniden keşfedilmesine ve okunmasına vesile olmasını temenni ederim.

Bu eserin yazarına ve okurlarına seleften gelen ilmî ve kültürel hazinelerden faydalanma ve bu faydalı bilgileri başkaları ile paylaşması gayretleri için ömür boyu sağlık, sıhhat ve afiyet diliyorum.

Başarı (tevfik) Allah'tandır.

Dua ile...

Dr. Rifat ORAL

DİB. Başkanlık Müşaviri

Din İşleri Yüksek Kurulu Eski Üyesi

ÖN SÖZ

Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla...

Hamd, övgü ve şükür; insanoğluna kendi katından rahmet olarak, karşılaştıkları problemlerin çözümünde kıyas ve istihsân ile içtihat salahiyeti veren âlemlerin Rabbi Yüce Allah'a aittir. Salât ve selâm, ümmetine her alanda olduğu gibi içtimâî yaşamın sürdürülebilmesi için fıkıh ve içtihat alanlarında da en mükemmel örneği sergileyen Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya (sav) olsun.

İslâm fikhî, kaynak itibariyle Kur'ân ve sünnet eksenli olmakla beraber sahabenin ve sonraki müçtehitlerin içtihatlarıyla gelişmiştir. Sahâbe ve Tabiün dönemlerinden sonra içtihat faaliyetleri müçtehit imamlar döneminde en üst düzeye ulaşmıştır. Bu dönemde içtihat faaliyetlerinin yönetsel olarak akıl yürütme faaliyetleriyle buluşması; kıyas, istihsân ve istislâh adı verilen birtakım usûl kaidelerinin gelişimini sağlamıştır.

İçtihat faaliyetleri başlangıçta kıyas merkezli sürdürülmüştür. Ancak hayattaki güncel olayların ve problemlerin sınırsız olmasının bir sonucu olarak; kimi zaman bu yöntem ortaya çıkan yeni problemlere çözüm üretmekte zorlanmıştır. Bu bağlamda İslâm hukukçuları Kur'ân, sünnet ve sahabe uygulamaları ekseninde diğer içtihat metotlarının keşfi için gayret göstermişlerdir. Bu gayretlerin sonucu olarak Hanefî mezhebi yerleşik kuralın etkisiz kaldığı veya hukukun temel ilkelerinden biri olan hakkaniyet ilkesinin ihmal edildiği durumlarda; yerleşik kuraldan, özel bir delil sebebiyle hakkaniyet ilkesinin sağlanacağı bir yöntemle istihsân prensibini benimsemiş ve uygulamışlardır. Nitekim bu yöntem Hz. Peygamberin (sav) uygulamalarında da zihniyet olarak mevcuttur.

İstihsân yönteminin ilk kullanıcıları tarafından tanımlanmamış ve sınırlandırılmamış olması; bu yöntemin İslâm hukuk tarihinde hayli tartışılmasına sebep olmuştur. Sonraki Hanefî usûlcüler bu eksikliği gidermek için istihsânı tanımlama ve delillendirmek üzere ciddi çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu anlamda günümüze ulaşan ilk kapsamlı çalışma “*el-Fusûl fi'l-usûl*” adlı eseriyle İmam *Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs* tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamdan hareketle “Cessâs’ın İstihsân Anlayışı ve Fürû Fıkha Tatbiki” başlığını verdiğimiz bir çalışma yapmanın gerekli olduğuna inandık. Yüce Allah’tan bu çalışmayı sadaka-i câriye olarak kabul etmesini niyaz ediyorum.

Bu çalışma bir giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırma konusunun önemi, sınırları ve yöntemi açıklanmaya gayret edilmiştir. Birinci bölümde Cessâs’ın hayatı, eserleri ve mezhep içindeki konumu incelemeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise tezin anlaşılmasına yardımcı olması amacıyla; İslâm hukukundaki istihsân prensibi ana hatlarıyla aktarılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Cessâs’ın istihsân anlayışı ve bu anlayışın fûrû fıkha nasıl tatbik edildiği izaha gayret edilmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışma sonucunda ulaşılan neticeler gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Araştırmamız esnasında; konun belirlenmesi ve araştırılması sürecinde rehberlik eden danışmanım Prof. Dr. Mehmet Birsin hocama ve yüksek lisans ders dönemi süresince kendilerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Ali Duman, Doç. Dr. Mehmet Öztürk ve Dr. Öğr. Üyesi Yüksel Macit hocalarıma teşekkür ederim.

Yine araştırma süresince kaynaklara ulaşmada ve kaynakların anlaşılmasında kendilerinden istifade ettiğim, Diyanet Akademisi Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezinden Dr. Ali Pekcan ve Mehmet Ceyhan hocalarıma şükranlarımı sunuyorum.

Bilhassa çalışmanın tez aşamasında kaynaklara ulaşmada ve kaynakların anlaşılmasında çokça istifade ettiğim; daha sonra çalışmanın kitaplaşması hususunda beni cesaretlendiren ve teşvik eden; eseri defaatle okuyarak tavsiye ve tashihlerde bulunan Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezinden Dr. Rıfat Oral hocama teşekkürü borç bilirim.

Son olarak hayatım boyunca maddi-manevi desteklerini ve dualarını benden hiçbir zaman esirgemeyen aziz ebeveynlerime ve eşime sonsuz teşekkür ederim.

Tüm eksik ve kusurlar bizden, başarı, tevfik ve kemâlât Cenâb-ı Hak'tandır.

Murat KARABULUT
Konya 2022

İÇİNDEKİLER

TAKRİZ -----	5
ÖN SÖZ -----	7
İÇİNDEKİLER -----	11
KISALTMALAR -----	15
GİRİŞ -----	17
1. Araştırmanın Önemi -----	17
2. Araştırmanın Sınırları -----	17
3. Araştırmanın Yöntemi -----	18

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ BEKR ER-RÂZÎ EL-CESSÂS'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1. Hayatı -----	19
2. İlmî Kişiliği -----	22
3. Eserleri -----	26
3.1. Şerh'u Câmiu'l-kebir -----	26
3.2. Şerh'u Muhtasaru't-Tahâvî -----	26
3.3. Muhtasaru İhtilâfu'l-fukahâ -----	26
3.4. Şerhu Edebü'l-kâdi -----	27
3.5. Ahkâmü'l-Kur'ân -----	27
3.6. Usûlü'l-Cessâs (el-Fusûl fi'l-usûl) -----	28
3.6.1. Eserin Te'lifi ve Önemi -----	28
3.6.2. Eserin Usûl İlmindeki Yeri -----	30
3.6.3. Eser Üzerine Yapılmış Çalışmalar -----	33
4. Yaşadığı Dönemin Özellikleri -----	34
5. Hanefî Mezhebindeki Yeri -----	36

İKİNCİ BÖLÜM
GENEL OLARAK İSTİHSÂN DELİLİ VE
FIKİH USÛLÜNDEKİ YERİ

1. İstihsân Kavramının Doğuşu ve Gelişim Süreci -----	39
1.1. Hz. Peygamber ve Sahabe Devirlerinde İstihsân -----	42
1.2. Tabiîn ve Müçtehit İmamlar Devirlerinde İstihsân -----	47
2. İstihsânın Tanımı ve Mahiyeti-----	48
3. İstihsân Çeşitleri-----	59
3.1. Gizli Kıyas İstihsânı -----	61
3.2. İstisna (Delil) İstihsânı-----	64
3.2.1. Nass/Eser İstihsânı -----	67
3.2.2. İcmâ İstihsânı -----	71
3.2.3. Zaruret İstihsânı -----	73
3.2.4. Maslahat İstihsânı-----	75
3.2.5. Örf İstihsânı -----	76
4. Mezheplere Göre İstihsânın Delil Değeri-----	78
4.1. İstihsânı Kabul Eden Mezhepler -----	82
4.1.1. Hanefî Mezhebinde Ana Hatlarıyla İstihsân -----	82
4.1.1.1. Kurucu İmamlar Özelinde İstihsân -----	82
4.1.1.2. Mezhep İçinde İstihsân -----	88
4.1.2. Mâlikî Mezhebinde Ana Hatlarıyla İstihsân -----	93
4.1.3. Hanbelî Mezhebinde Ana Hatlarıyla İstihsân -----	96
4.1.4. Zeydiyye Mezhebinde Ana Hatlarıyla İstihsân -----	98
4.2. İstihsânı Kabul Etmeyen Mezhepler-----	99
4.2.1. Şâfî Mezhebinde Ana Hatlarıyla İstihsân -----	100
4.2.2. Zâhiriyye Mezhebinde Ana Hatlarıyla İstihsân ---	109
4.2.3. Mu'tezile Mezhebinde Ana Hatlarıyla İstihsân ---	110
4.2.4. Ca'ferî Mezhebinde Ana Hatlarıyla İstihsân -----	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CESSÂS'IN USÛL DÜŞÜNÇESİNDE İSTİHSÂN VE
FÜRÛ FIKHA TATBİKİ

1. Cessâs'ın İstihsân Anlayışı-----	113
1.1. Cessâs'a Göre İstihsân Kavramı -----	113
1.2. Cessâs'a Göre İstihsânın Tanımı -----	120
1.3. Cessâs'a Göre İstihsânın Mahiyeti ve Delil Oluşu -----	123
1.4. Cessâs'a Göre İstihsânın Çeşitleri -----	127
1.4.1. Takdir İstihsânı -----	128
1.4.2. Kıyasın Terki İstihsânı-----	130
1.4.2.1. İki Farklı Asl'a Benzeyen İstihsân (Gizli Kıyas İstihsânı) -----	132
1.4.2.2. Tahsîs İstihsânı ve İletin Tahsîsi Meselesi --	136
1.4.2.2.1. Nass İstihsânı-----	146
1.4.2.2.2. İcmâ İstihsânı -----	148
1.4.2.2.3. Kıyas İstihsânı-----	150
2. Cessâs'ın İstihsân Yöntemini Fürû Fıkha Tatbiki-----	152
2.1. İbadetlerde İstihsân Örnekleri-----	153
2.1.1. Harem Bölgesinde Avlanan Kimseye Verilecek Ceza- nın Tespiti Meselesi -----	153
2.1.2. Orucun Bozulmaması Meselesi -----	154
2.1.3. Namazda Kahkaha ile Gülme Meselesi-----	155
2.1.4. Namazda Yürüme Meselesi-----	155
2.1.5. Necasetlerinin Temizlenmesi Meselesi -----	157
2.1.6. Dârü'l-İslâm'da İman Eden Kimsenin Namazlarını Kaza Etmesi Meselesi -----	158
2.1.7. Namazda İhtilam Olma Meselesi -----	159
2.1.8. Semiz Bir Hayvanın Kurbanlık Olarak Adanması- 159	
2.1.9. İki Kişinin Hatayla Birbirlerinin Kurbanlarını Kesmesi Meselesi -----	160
2.2. Muâmelata Dair İstihsân Örnekleri-----	161
2.2.1. İstisnâ' Akdi Meselesi -----	161

2.2.2. Hamamlarda Yıkanma Meselesi -----	161
2.2.3. Vasi'nin Yetim Malındaki Tasarrufu Meselesi ----	162
2.2.4. Domuz Eti ve Kılırları Meselesi -----	163
2.2.5. İşçinin İşveren Hakkındaki Şahitliği Meselesi ----	165
2.2.6. Mazi Sığasıyla Nikâh Akdinin Kurulması Meselesi	165
2.2.7. Bir Kimsenin Malının Üçte Birini Ehline Vasiyet Et- mesi Meselesi -----	166
2.2.8. Mefkûd Çocuğunun Malına Muhtaç Ebeveyn Mesele- si -----	167
2.2.9. Hizmet Karşılığında Mükâtebe Akdi-----	167
2.3. Ceza Hukukuna (Ukûbât) Dair İstihsân Örnekleri ----	168
2.3.1. Bir Kimsenin Bir Adama "Ey Zinakâr!" Demesi Mese- lesi-----	168
2.3.2. Kavga Sonucu Yaralama ve Ölüm Meselesi-----	169
2.4. Aile Hukukuna (Ahvâlu'sh-shahsiyye) Dair İstihsân Örne- leri -----	170
2.4.1. Boşanmış Kadınların Müt'a Miktarının Tayini Mese- lesi-----	170
2.4.2. Çocuk Emziren Annelerin Nafakalarının Karşılanması Meselesi -----	171
2.4.3. Karıkocanın Birlikte İrtidâd Etmesi Meselesi-----	172
2.5. Bir Meselenin İki Ayrı Hüküm Aldığı Örnekler -----	174
2.5.1. Kadının Beyanının Esas Oluşu Meselesi -----	174
2.5.2. İddet Süresi Meselesi-----	175
2.5.3. Nesebi Meçhul Kadına Nesepl İddiası Meselesi ---	177
2.6. İstihsândan Kıyasa Dönülen Meseleler -----	177
2.6.1. Selem Akdi ile İlgili Bir Mesele-----	178
2.6.2. Namazda Secde Ayeti Okuma Meselesi -----	180
2.7. Ebû Hanîfe'nin Delilsiz İstihsân Yaptığı İddia Edilen Me- sele-----	181

SONUÇ----- 183

KAYNAKÇA ----- 187